

→ до часу, од веку даўнего → ад веку. У цэлым жа пераважная большасць фразеалагічных адзінак захавалася да нашага часу амаль у нязменным выглядзе. На думку В.І. Несцярковіча, можна гаварыць аб 90-працэнтнай фразеалагічнай пераемнасці мовы XVIII–XIX ст. і сучаснай беларускай. У працы ёсць і іншыя цікавыя назіранні як над мовай непасрэдна Кітаба Хасяневіча 1832 г., так і ў цэлым над мовай старажытных рукапісаў беларускіх татар.

Важнае месца ў манаграфіі належыць дадаткам, сярод якіх 13 транслітараваных урыўкаў з Кітаба Хасяневіча, спіс і сінатура выкарыстаных рукапісаў, семантыка-этымалагічны слоўнік уласных імён, ужытых у ілюстрацыях, а таксама невялікі слоўнік іншамовнай лексікі (пераважна арабскай), індэкс фразеалагізмаў. Даследчыкаў гісторыі беларускага пісьменства зацікавіць і спіс літаратуры па тэме працы, у якім налічваецца 53 пазіцыі. Хоць пералік прац і не зусім поўны, аднак ён сведчыць не толькі аб даўняй цікавасці да старажытных рукапісаў беларускіх татар, але і дае надзею на новыя сустрэчы з арыгінальнымі працамі новых даследчыкаў беларускамоўнай арабскаграфічнай спадчыны.

М.Р. Прыгодзіч,

кафедра гісторыі беларускай мовы

Л.І. Яўдошына. **Слова ў мастацкім кантэксце: Манаграфія.** Брэст: БрДУ імя А.С. Пушкіна, 2003. 125 с.

У беларускай лінгвістыцы складалася свая школа даследавання мовы мастацкага тэксту, якая ўключае ў сябе ўжо не адно пакаленне філолагаў. Малодшае з іх якрэз і прадстаўляе Л.І. Яўдошына, чья манаграфія мае не толькі лінгвістычную вартасць. "Слова ў мастацкім кантэксце" можна назваць, карыстаючыся выразам навуковага рэдактара выдання прафесара Г.М. Малажай, "словам у кантэксце пашаны і памяці" да заснавальніка беларускай школы вывучэння мовы мастацкага тэксту доктара філалогіі Фёдора Міхайлавіча Янкоўскага: даследаванне Л.І. Яўдошынай прымеркавана да 85-х угодкаў вядомага навукоўца і з'яўляецца спробай комплекснага аналізу моўных асаблівасцей прозы самога Ф.М. Янкоўскага. Яго мастацкая спадчына прывабіла даследчыцу лірызмам, непаўторнасцю светаадчування, самабытнай манерай пісьма, арыгінальнасцю ў выбары жанраў.

Аўтар манаграфіі праводзіць навуковае апісанне лексічных рэсурсаў, вызначае фразеалагічную адметнасць, характарызуе асаблівасці сінтаксічнай арганізацыі прозы вядомага лінгвіста і пісьменніка. Кожнаму з аспектаў прысвечаны асобны раздзел даследавання.

Аналізуючы лексіку твораў, Л.І. Яўдошына перш за ўсё звяртае ўвагу на яе стылістычную шматпланавасць, абумоўленую сінкрэтызмам творчай манеры пісьменніка. У сваіх апавяданнях, нарысах, абразках ён рас-

казвае пра вясковых людзей. Неабходнасць захаваць адметнасць іх жывога маўлення, стварыць эффект моўнага асяроддзя абумовіла ўжыванне гутарковай лексікі – дыялектызмаў, прастамоўных слоў, слоў з эмацыянальна-экспрэсіўным значэннем. Такія прыклады сустракаюцца як у рэпліках герояў, так і ў мове аўтара. Паводле назіранняў даследчыцы, прастамоўныя словы служаць у тэкстах сродкам выяўлення "адмоўнай суб'ектыўнай мадальнасці" (с. 12). Сына, які абакраў сваю маці, Ф.М. Янкоўскі называе *сытай і праціўнай жабай, гнюсам, брыдотай*. І ўсё ж для яго прозы характэрна перавага канататыўнай лексікі са станоўчай мадальнасцю, асабліва ў радках успамінаў з дзяцінства, у творах пра дзяцей.

У манаграфіі падкрэсліваецца ўменне пісьменніка па-майстэрску ўводзіць у моўную канву мастацкага тэксту дыялектызмы, нават лексічныя і этнаграфічныя, не выклікаючы ў чытача цяжкасці іх семантычнага асваення. Не выпадкова, што рэгіянальная лексіка ўжываецца дыферэнцыравана: фанетычныя, марфалагічныя, словаўтваральныя дыялектызмы ўласцівыя пераважна мове персанажаў; лексічныя, этнаграфічныя і семантычныя – як мове персанажаў, так і аўтарскай. Такія рэгіяналізмы, уведзеныя Ф.М. Янкоўскім у аўтарскую мову, атрымалі магчымасць не толькі паказаць свае выяўленчыя магчымасці, але і з цягам часу стаць агульнаўжывальнымі.

Не абыходзіца прэзакі і без кніжнай лексікі, апісваючы сваю працу, размовы з калегамі і вучнямі. У большасці выпадкаў інтэлектуальная лексіка скарыстоўваецца ў намінацыйна-прамым значэнні, але спалучэнне яе з іншастыліёвымі лексэмамі стварае непаўторныя метафары, надае іранічнае адценне: *"мабілізаваць" словы, "арсенал" смакаты, эпізімія пустаплоў*.

Як асаблівасць індывідуальна-аўтарскага стылю Янкоўскага-празаіка адзначаецца выкарыстанне *"саматворных"* слоў: запісваць *пералаканічана* ('занадта сцісла'), *абканды-даныч* літаратур.

Назіранні над выкарыстаннем блізказначных слоў прыводзяць аўтара манаграфіі да высновы пра асаблівае стаўленне пісьменніка да сінанімічнага патэнцыялу беларускай мовы, пра яго імкненне сабраць і захаваць жывое слова для нашчадкаў, падкрэсліць багацце і мілагучнасць нашай мовы, выхаваць у чытача моўнае чуццё і густ. Пераважная большасць сінанімаў, ужытых у апавяданнях, абразках, мініяцюрах, з'яўляюцца семантыка-стылістычнымі або стылістычнымі, што дазваляе, выкарыстоўваючы прыём ампліфікацыі, не толькі даць трапную характарыстыку з'явы, прадмета, чалавека, дэталізаваць думку, але і ўмела падаць маларазумелае дыялектнае слова, паказаць яго прыгажосць: *улева – ляя – лівеня, клопат – рупеск*.

Важным сродкам эмацыянальнай выразнасці з'яўляюцца і антонімы. Аўтарам манаграфіі яны разглядаюцца як "лексічны сродка рацыянальнага, максімальна сціслага выкладу думак, якога патрабуе малаформная, мініжанравая проза" (с. 23). Адметнае месца ў

сістэме вобразных сродкаў займаюць і характарыстычна-ацэначныя словы, якія сам Ф.М. Янкоўскі назваў гаваркімі словамі. Найчасцей гэта назоўнікі і дзеясловы: *няшчаснік, абсміхач, пахатуха, спрытнаваць, дачнічаць, прынядзельца*. Існаванне падобных слоў, на думку Л.І. Яўдошынай, – сведчанне вялікай жыццяздольнасці мовы.

У манаграфіі даецца падрабязная і грунтоўная характарыстыка фразеалагічнай адметнасці мовы твораў Ф.М. Янкоўскага. Паводле назіранняў аўтара даследавання, найбольш ужывальнымі, зыходзячы з марфалагічнай класіфікацыі, з'яўляюцца дзеясловыя фраземы, большасць з якіх уваходзяць у паняццйнае поле "рух". Фразеалагізмы ўнутранага руху (*браць сябе ў рукі, браць у галаву, запасці ў душу*) дазваляюць лаканічна і трапна перадаць настрой, пачуцці, адчуванні.

Са стылістычна маркіраваных устойлівых выразаў найбольш частыя ў творах, асабліва ў мове дзейных асоб, размоўныя і дыялектныя. Размоўных фразеалагічных адзінак, па дадзеных даследчыцы, каля 81 %, а 14,5 % выяўленых фразем не зафіксаваныя фразеалагічнымі слоўнікамі літаратурнай мовы. Такая колькасць народных высплоўў, з аднаго боку, абумоўлена тэматыкай твораў, з другога – сведчыць аб паслядоўнай арыентацыі пісьменніка на асаблівасці народнай мовы.

Л.І. Яўдошына падкрэслівае творчы падыход Ф.М. Янкоўскага да выкарыстання фразеалагізмаў у мастацкіх творах. Як асоба творчая ён не мог проста ўзнаўляць гатовыя агульнавядомыя фразеалагічныя адзінкі, а нярэдка падвяргаў іх структурнай і семантычнай трансфармацыі з мэтай ўзмацнення эмацыянальна-ацэначнай функцыі: далучаў да агульнавядомай фраземы словы свабоднага ўжывання (*збочыць з жыццёвага людскага шляху, на добры свет пусціць*), замняў кампаненты фразеалагізма асобнымі словамі і цэлымі выразамі (*як з-пад зямлі выскачыў замест як з-пад зямлі вырас, язык пойдзе разам з юшкаю замест язык праглынеш*), надаваў устойліваму выразу не зафіксаванае слоўнікам значэнне, матываванае нетыповым кантэкстам (*выраз адрэзанаю лустай жыла за кошт спалучэння фразеалагізма са словам жыць азначае "быць адзінокай", а не "самастойнай"*).

Як дзейсны сродак лаканізацыі аўтарскага маўлення адзначае даследчыца афарыстычныя высплоў ў творах Ф.М. Янкоўскага. Ёю выяўлена каля 100 тэматычна разнастайных прыказак: працоўнай і сямейнай тэматыкі, каляндарныя, ацэнкі чалавечых

якасцей і ўчынкаў, прыказкі-парады. Асобна вылучаюцца аўтарскія выказванні-высновы вопытнага чалавека, дасведчанага педагога (*Не ўсё што скажацца, – сказ. Нямага слоў творацца, небагата прыжываецца*).

У полі свайго даследчыцкага зроку трымае Л.І. Яўдошына і асаблівасці сінтаксічнай арганізацыі прозы Ф.М. Янкоўскага. Яго творы вызначаюцца тым, што аўтар нярэдка звяртаецца да чытача, імкнецца наладзіць з ім дыялог. З мэтай актывізаваць увагу чытача, выклікаць роздум над прачытаным, стымуляваць удумлівае асэнсаванне тэксту пісьменнік выкарыстоўвае разнастайныя стылістычныя прыёмы. Адзін з іх – зейтма, г. зн. выкарыстанне фармальна аднародных членаў сказа, якія не маюць лагічнай і семантычнай аднароднасці (*весці сваю нітку і сваю песню, далі ў рукі і ў душу кнігу*).

Сярод сінтаксічных сродкаў лаканізацыі маўлення ў манаграфіі вылучаецца выкарыстанне поўных і няпоўных простых сказаў, усечаных ці перарваных канструкцый. Значная ўвага нададзена і такому спосабу сінтаксічна-рытмічнай арганізацыі мастацкага маўлення, як парцэляцыя. Адметнасцю парцэлятыўнага расчлянэння ў творах Ф.М. Янкоўскага з'яўляецца яго спалучэнне з інверсіяй. (*Настаўнікава пытанне стала назваю. Гаварко, чалавечнаю, далікатнаю.*) Прыводзяцца прыклады і ўскладненай ступеньчатай парцэляцыі (*! кожнаму падаў загорнутую ў ручнік трэць-траціну шырокага бохана. Чыстага жытнага хлеба. З прасеянае мукі. З хлеба дзяжы. З поду вясковае печы*).

Своеасаблівай манерай аўтарскага каменціравання тэксту называе Л.І. Яўдошына выкарыстанне пісьменнікам устаўных канструкцый. Прызначэнне іх разнастайнае. Яны дапамагаюць атрымаць больш поўнае ўяўленне пра аўтара, тлумачаць асноўнае паведзенне, змяшчаюць этымалагічныя даведкі да слоў, меркаванні аўтара наконт некаторых тапонімаў, прыклады сінанімічнай замены незразумелага дыялектнага слова.

Манаграфія Л.І. Яўдошынай "Слова ў мастацкім кантэксце" адрасавана навуковым работнікам, выкладчыкам і студэнтам філалагічных факультэтаў, а таксама ўсім, хто цікавіцца праблемамі лінгвістычнага аналізу тэксту. Несумненна, названае даследаванне з'яўляецца важкім навуковым укладам у вывучэнне мовы мастацкіх твораў і стылю пісьменнікаў.

Г.І. Кулеш,

кафедра гісторыі беларускай мовы